3. Веселовская Н.С. Компетентностный подход в образовании – основа подготовки квалифицированного специалиста [Электронный ресурс] / Н. С. Веселовская. – Режим доступа: http://www.auditorum.ru. – 22.05.2009.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – No 5. – С. 34–42.
5. Калашнікова С.А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій: дис... докт. пед. наук: 13.00.04 / Калашнікова Світлана Андріївна. – Київ, 2011. – 267 с.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарука. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
7. Крутоус Т.П. Формування фахової компетентності майбутніх бакалаврів економікиу процесі навчання природничо-наукових дисциплін: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Крутоус Тетяна Петрівна. – Вінниця, 2015 – 213 с.
8. Національний освітній глосарій: вища освіта / [авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін. ; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя]. – К. : Плеяди, 2011. – 100 с.
9. Ничкало Н. Г. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002.– 334 с.
10. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 5-15.
11. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О. Пометун // Рідна школа. – 2005. – №1. – С. 65-69.
12. Система автоматизированной оценки и развития персонала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.prometeus.ru. – Загл. с экрана.

Васильківська І.П.,
к.ю.н., доцент,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Анотація. *У статті досліджено кримінально-правовий механізм захисту неповнолітніх в умовах гідридної війни в Україні. Проаналізовано Особливу частину Кримінального кодексу України. Визначено перелік злочинів проти дітей. Намічено перспективи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*

за злочини стосовно неповнолітніх в умовах гідридної війни. Запропоновано криміналізувати залучення дітей до участі у бойових діях і збройному конфлікті.

Ключові слова: *гібридна війна, кримінальна відповідальність, неповнолітні, бойові дії, збройний конфлікт.*

Summary. *In the article the criminal-legal mechanism of protection of juveniles in conditions of hybrid warfare in Ukraine are investigated. A special part of the Criminal Code of Ukraine is analyzed. The list of crimes against children is defined. The prospects for perfection of the legislation of Ukraine on criminal liability for crimes against juveniles in conditions of hybrid warfare are outlined. It is proposed to criminalize the involvement of children in military actions and armed conflict.*

Key words: *hybrid warfare, criminal responsibility, juveniles, military actions, armed conflict.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли на сході України проводиться антитерористична операція, а проти нашої держави країною-агресором – Російською Федерацією – розв'язана гібридна війна, особливо гостро постає питання захисту найвразливіших категорій населення, насамперед неповнолітніх. При цьому найбільше наслідки війни вплинули на дітей, які проживають у Донецькій та Луганській областях. За підрахунками УГКП ООН, від конфлікту на Донбасі постраждало 5 млн українців. Згідно з даними ЮНІСЕФ, 1,7 млн постраждалих, або 34 % від усієї кількості, – це діти [5, с. 3].

Важливе місце в системі захисту неповнолітніх за умов збройного конфлікту, ведення гібридної війни займають засоби кримінального права. Останні пов'язані з охороною найголовніших цінностей від найбільш небезпечних посягань – злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правового захисту неповнолітніх вивчалися у працях А.О. Джужи, М.Г. Заславської, В.Ю. Ковальської, К.Д. Кулик, О.О. Оропай, О.І. Плужнік, О.О. Світличного та інших [3; 8; 9; 11; 15; 16; 17; 20]. Дослідженню проблем захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів присвятили свої праці О.О. Кочемировська, А.В. Лазоренко, Г.Є. Мазур, Н.М. Опольська [10; 12; 13; 14].

Останніми роками предметом дослідження вітчизняних учених ставали деякі питання протидії використанню дітей у військових конфліктах. З позицій міжнародного права ці проблеми вивчали Н.О. Філіпська і О.Ю. Задніпровська [23]. Науковці М.М. Чеховська та І.М. Ничитайло проаналізували кримінально-правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі в бойових діях [24; 25]. Водночас спеціальних досліджень, у яких комплексно вивчаються проблеми захисту неповнолітніх з позицій кримінального права в умовах гібридної війни в Україні, на сьогодні немає.

Метою статті є дослідження ефективності вітчизняних кримінально-правових механізмів захисту неповнолітніх за умов збройного конфлікту і напрацювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діти внаслідок особливостей свого вікового і соціально-психологічного розвитку, залежності від інших осіб та вразливості є однією найменш захищених верств населення й такою, що найбільше потерпає від жахіть війни. В умовах військової агресії права дитини зазнають численних порушень, що тягнуть за собою особливо тяжкі наслідки. Сама війна – «це найбільш брутальне порушення прав дитини» [2]. Водночас війна нового типу – гібридна війна, поняття якої почало активно використовуватися саме у зв'язку з діями РФ в Україні, є ще небезпечніше явище, оскільки воно пов'язане із застосуванням всіх методів і технологій, характерних як для класичної війни, так і невійськових [1, с. 393].

Військові дії останнього десятиліття забрали життя близько 2 млн дітей по всьому світу (загинули через бої, крім того, у результаті недоїдання і хвороб, спричинених або загострених конфліктом), скалічили ще шість; близько 20 млн дітей стали переселенцями чи біженцями, близько мільйона осиротіли. Невідомо, скільки дітей утримуються як заручники, були викрадені або продані, зазнали сексуальної експлуатації; особливо вразливими є дівчата та діти обох статей, розлучені з сім'ями [10].

Що стосується України, то на сьогодні не існує повної статистики про кількість дітей, втягнутих у збройний конфлікт на території нашої держави, чи тих, що постраждали від нього. За підрахунками ООН, у результаті російської агресії, починаючи з 2014 року, загинули 10303 особи, серед яких 138 дітей: 91 хлопчик та 47 дівчат [6, с. 9-10]. За даними ОБСЄ, за роки війни на Донбасі сталося 1200 підривів людей на мінах, у результаті вибухів було покалічено 68 дітей [21].

Близько 1,5 млн осіб стали вимушеними переселенцями. Серед них – 248 тис. дітей. Сьогодні 162 українці утримуються заручниками на непідконтрольних територіях у Донецькій і Луганській областях, у тому числі шість підлітків [21].

Офіційної інформації щодо порушень права дитини на захист від усіх форм насилля немає, однак ЗМІ наводять приклади трудової, сексуальної експлуатації дітей [14, с. 279]. У більшості випадків факти насильства щодо дітей під час збройного конфлікту, зокрема сексуального, залишаються прихованими [7, с. 5].

У районах України, охоплених конфліктом, погіршується доступ дітей до освітніх та медичних послуг. За інформацією ЮНІСЕФ, з початку конфлікту понад 700 навчальних закладів і 130 медичних пунктів зазнали шкоди внаслідок обстрілів [18]. У результаті зменшується доступність навіть критично важливих видів освіти. Унаслідок скорочення рівня вакцинації підвищується ризик розповсюдження соціально небезпечних та інфекційних захворювань. Донецька область, яка зазнала конфлікту, посідає одне з перших місць за показниками захворюваності на ВІЛ у Європі [26].

Так само знижується доступність закладів культури. Лише в Луганській області під час військових дій зазнали руйнувань 28 закладів культури [5, с. 20].

Отож в умовах військової агресії шкода заподіюється найбільш значущим цінностям, основоположним правам дітей, як-от права: на життя, на охорону здоров'я, на захист від усіх форм насильства, на повагу до честі й гідності дитини, на вибір місця проживання, на освіту тощо.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) не розглядає злочини проти дітей як окрему категорію. Також у ньому немає самостійних складів злочинів, які стосуються захисту неповнолітніх у збройних конфліктах.

За таких обставин реагування на злочини проти дітей в умовах гібридної війни має здійснюватися в межах тих статей КК, які встановлюють відповідальність за протиправні посягання на неповнолітніх. Ці злочини розміщені в різних розділах Особливої частини КК і стосуються посягань на життя та здоров'я дитини, її волю, честь і гідність, статеву недоторканість, моральність і т.д. Зокрема, КК передбачає відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115), доведення неповнолітнього до самогубства (ч. 3 ст. 120), зараження неповнолітнього вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 3 ст. 130), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137), незаконне проведення дослідів над неповнолітнім (ч. 2 ст. 142), насильницьке донорство, вчинене щодо неповнолітнього (ч. 2 ст. 144), незаконне позбавлення волі або викрадення малолітнього (ч. 2 ст. 146), захоплення заручника, вчинене щодо неповнолітнього (ч. 2 ст. 147), торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, вчинені відносно неповнолітнього або малолітнього (ч. ч. 2, 3 ст. 149), експлуатація дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150^1), зґвалтування неповнолітньої або малолітньої особи (ч. ч. 3, 4 ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітньої (неповнолітнього) або малолітньої (малолітнього) (ч. ч. 2, 3 ст. 153), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст. 156), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною (ст. 166), порушення права на отримання освіти (ст. 183), збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них порнографічних предметів (ч. 2 ст. 301), сутенерство або втягнення неповнолітнього чи малолітнього в зайняття проституцією (ч. ч. 3, 4 ст. 303), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304), схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315), схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324).

У наведеному переліку складів злочинів (він не вичерпаний) більшість посягань розглядають дитину (неповнолітню, малолітню особу) не у складі основного злочину, а як кваліфікуючу (особливо

кваліфікуючу) ознаку, відтак, передбачають можливість застосування суворіших покарань за суспільно небезпечні діяння, вчинені відносно розглядуваної категорії осіб. Крім того, вчинення злочину щодо малолітнього або з використанням малолітнього законодавець відніс до обставин, які обтяжують покарання (п. п. 6, 9 ч. 1 ст. 67 КК). Також обтяжувальною покарання обставиною є вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК).

Вважаємо, що питання кримінально-правового захисту неповнолітніх у тій ситуації, у якій сьогодні опинилася Україна, є недостатньо врегульованим. В умовах гібридної війни, коли агресор вдається до тактики терористів (використання жінок і дітей як живого щита під час нападу на військові і цивільні об'єкти [1, с. 393]), використовує дітей як інформаторів, робочу силу, з'явилося і набуло розповсюдження явище дітей-комбатантів, або дітей-солдатів, які мають досвід участі у збройних конфліктах та використання зброї [4; 14, с. 280-281; 24, с. 152], законодавець повинен оперативніше реагувати на сучасні виклики, які постали перед Україною.

Незважаючи на те, що Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [22], а Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 30) прямо забороняє участь дітей у воєнний діях і збройних конфліктах [19], залучення неповнолітніх до такої діяльності досі не криміналізовано. Наразі кримінальна відповідальність за використання дітей у збройних конфліктах може реалізовуватися лише в межах ст. 149 КК, де визначено покарання за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації. Вказана мета включає в себе поряд з іншим використання особи у збройних конфліктах (п. 1 примітки до ст. 149 КК), а ч. ч. 2 і 3 ст. 149 визначають потерпілими від цього злочину відповідно неповнолітніх і малолітніх.

Посиленому кримінально-правовому захисту неповнолітніх в умовах гібридної війни сприятиме встановлення кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх до участі у збройному конфлікті, під яким пропонується розуміти вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також залучення неповнолітніх до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань.

Окремо варто криміналізувати використання дітей під час збройних конфліктів, не пов'язане з прямою участю в бойових діях. У цьому разі винні особи нестимуть відповідальність за залучення неповнолітнього до будь-якої іншої діяльності у збройному конфлікті. Це може бути,

наприклад, копання окопів, будування фортифікаційних споруд, облаштування блокпостів, виконання роботи кухаря, кур'єра, санітара та ін. Варто встановити підвищену відповідальність батьків дитини або осіб, що їх замінюють, у разі вчинення ними відповідних дій.

З початком гібридної війни розпочався інтенсивний інформаційний вплив з боку агресора, зокрема, на території Донецької та Луганської областей відзначається активна пропаганда початкової військової підготовки серед школярів із акцентом на приналежність до так званого «руського миру» [25, с. 189]. Можливо, сьогодні вже варто вести мову про криміналізацію пропаганди війни серед дітей. Втім, це питання потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Висновки. Проаналізувавши механізм охорони неповнолітніх засобами кримінального права в умовах гібридної війни, можна встановити, що подальше вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність має відбуватися на позиціях посиленого кримінально-правового захисту розглядуваної категорії осіб. Необхідно криміналізувати як втягнення неповнолітніх до участі у збройному конфлікті, так і використання дітей під час збройних конфліктів, не пов'язане з прямою участю в бойових діях. На наш погляд, перспективними будуть дослідження міжнародно-правових питань захисту прав дітей у збройних конфліктах і визначення на цій основі шляхів розвитку національного кримінального законодавства.

Список використаних джерел

1. Близнюк А. Гібридна війна XXI століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях // Intermarum: історія, політика, культура. – 2015. – Вип. 2. – С. 390-399.
2. Волинець Л. Війна – це найбрутальніше порушення прав дитини: Розмова із керівником Управління забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини; розм. Оксана Миколюк // День. – 2014. – 27 серп. (№ 157). – С. 6.
3. Джужа А.О. Розпусні дії сексуального характеру щодо дітей та підлітків // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2014. – № 1. – С. 26-32.
4. Дипломат розповів Раді безпеки ООН про вербування бойовиками підлітків для війни на Донбасі: Опубліковано 1 листопада 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unian.ua/war/2218496-kislitsya-rozpoviv-radi-bezpeki-oon-pro-verbuvannya-boyovikami-pidlitkiv-dlya-viyni-na-donbasi.html
5. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії) / Український інститут дослідження екстремізму. – К., 2015. – 31 с.
6. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. – 52 с.

7. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги (A/HRC/25/46), 26 December 2013 / Генеральная Ассамблея ООН. – 22 с.
8. Заславська М.Г. Генезис кримінальної відповідальності за невиконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей // Право і Безпека. – 2014. – № 3. – С. 112-117.
9. Ковальська В.Ю. Кримінально-правове дослідження потерпілого в злочинах, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дітей // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 10-2. – Т. 2. – С. 155-158.
10. Кочемировська О.О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах: Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.niss.gov.ua/articles/1660/
11. Кулик К.Д. Кримінологічна характеристика та запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2017. – 22 с.
12. Лазоренко А.В. Проблеми прав дітей переселенців в Україні // Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції: тези наукових доповідей. – 2015. – № 2. – С. 77-80.
13. Мазур Г.Є. Правові проблеми дітей України в умовах військової агресії // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2015. – Вип. 30. – С. 134-139.
14. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2015. – Вип. 27. – С. 278-283.
15. Оропай О.О. Кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні // Судова апеляція. – 2016. – № 3. – С. 63-68.
16. Плужнік О.І., Корнієнко М.В. Класифікація злочинів проти дітей у кримінальному законодавстві України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2017. – Вип. 43. – Т. 2. – С. 139-143.
17. Плужнік О.І., Корнієнко М.В. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за злочини проти неповнолітніх у законодавстві України // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – № 4. – С. 114-124.
18. Понад 23 мільйони доларів шукає ЮНІСЕФ для допомоги дітям Сходу України: Опубліковано 30 січня 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uadonbas.com/news/ponad-23-miljoni-dolariv-shukaye-yunisef-dlya-dopomogi-dityam-sxodu-ukraini
19. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 981.
20. Світличний О.О. Реалізація кримінальної відповідальності за

розбещення неповнолітніх // Право і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 128-135.
21. Скільки загинуло українців за час війни на Донбасі: Опубліковано 28 листопада 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20171128-skilky-zagynulo-ukrayintsiv-za-chas-vijny-na-donbasi/
22. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Ратифіковано із заявою 23 червня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_795
23. Філіпська Н.О., Задніпровська О.Ю. Протидія використанню дітей-солдат у військових конфліктах // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – № 3. – С. 238-241.
24. Чеховська М., Ничитайло І. Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 150-154.
25. Чеховська М., Ничитайло І. Участь дітей-солдатів у бойових діях у зоні проведення антитерористичної операції // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – № 3. – С. 185-189.
26. Ukraine Humanitarian 2017 Situation Report № 66, 1 January-31 December 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-2017-situation-report-66-1-january-31-december-2017

Галушка З.І.,
д.е.н., професор,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

Нафус І.І.,
аспірант,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА ЯК ДЖЕРЕЛО НАГРОМАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Анотація. *У статті висвітлено підходи до визначення сутності та структури соціального капіталу. Обґрунтовано особливості соціального капіталу як економічного ресурсу, охарактеризовано його функції. Визначено умови формування соціального капіталу на різних рівнях функціонування економіки. Виявлено роль економічної освіти у процесах нагромадження соціального капіталу. Наведено*